

Martin Flašar

Poème électronique

1958

Le Corbusier E. Varèse I. Xenakis

OPERA UNIVERSITATIS MASARYKIANAE BRUNENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA

SPISY MASARYKOVY UNIVERZITY V BRNĚ
FILOZOFICKÁ FAKULTA

Číslo 409

muni
PRESS

Martin Flašar

POÈME ÉLECTRONIQUE

1958

LE CORBUSIER – E. VARÈSE – I. XENAKIS

Masarykova univerzita
Brno 2012

Recenzovali: doc. MgA., Mgr. Vít Zouhar, Ph.D.
doc. PhDr. Lubomír Spurný, Ph.D.

Publikace vychází za finanční podpory Nadace Leoše Janáčka,
Filozofické fakulty Masarykovy univerzity a Ústavu hudební vědy FF MU.

© 2012 Martin Flašar

© 2012 Masarykova univerzita

ISBN 978-80-210-8218-2 (online : pdf)

ISBN 978-80-210-5945-0 (brožovaná vazba)

ISSN 1211-3034

Předmluva

V pozadí vzniku této publikace stojí celá řada osob a institucí, kterým bych chtěl na tomto místě poděkovat. V první řadě jsou to moji rodiče, kteří nikdy (alespoň nahlas) nezapochybovali o smyslu mé činnosti, dále moje manželka, která mě po celou dobu studia a psaní této práce psychicky i morálně udržovala na snesitelné úrovni, a konečně naše dcera, která faktem svého příchodu na svět značně uspisila zrod této práce. Rád využívám také této příležitosti, abych poděkoval svému mentorovi prof. PhDr. Milošovi Štědroňovi, CSc., který mne provázel všemi cykly studia a za jehož žáka se s jistou dávkou hrdosti považuji. Poděkování patří také doc. MgA., Mgr. Vítu Zouharovi, Ph.D., který mi kromě důležitých informací také s velkou ochotou poskytl jinak těžko dostupné studijní materiály a literaturu v elektronické podobě, dále děkuji mladšímu kolegovi Filipu Johánkovi za nezištné poskytnutí informací vedoucích k odhalování fragmentárních zmínek o díle Edgarda Varèse v dobovém českém tisku.

Z institucí se sluší poděkovat především Bibliothèque Nationale de France v Paříži za benevolentní postoj k zahraničním studentům bez čtenářského průkazu a knihovně IRCAM tamtéž, za možnost studovat a kopírovat příslušnou literaturu přímo v prostorách institutu.

Dále děkuji všem, kteří během mého studia této problematiky přispěli radou, kritikou či komentářem. V neposlední řadě děkuji doc. Ing. Janu Supovi, CSc., a jeho manželce za lektorování a připomínky k obsahové i formální stránce disertační práce obhájené na Ústavu hudební vědy FF MU v dubnu r. 2010, ze které tato kniha vychází.

Na závěr bych rád poděkoval Filozofické fakultě Masarykovy univerzity, Ústavu hudební vědy FF MU a Nadaci Leoše Janáčka, bez jejichž finanční i technické podpory by tato publikace nemohla být vydána.

Martin Flašar

Obsah

PŘEDMLUVA	5
1. ÚVOD	9
1.1 Poème électronique jako klíčová realizace koncepcí prostorové projekce hudby	9
1.2 Komentář k dostupným pramenům a bibliografii	9
2. METODOLOGICKÉ MEDITACE	12
2.1 Báseň vytvořená z hluků a tónů	12
2.2 Na křižovatce médií. Interdisciplinarita	13
2.3 Filozofický přístup	14
2.3.1 Existencialismus – zaostřeno na člověka	14
2.3.2 Umění porozumění jako metoda porozumění umění	15
2.4 Archeologie multimédií?	16
2.5 Metody sluchové analýzy – fenomenologický přístup	18
3. TEORETICKÉ, TECHNOLOGICKÉ A ESTETICKÉ PŘEDPOKLADY VARÈSEHO TVORBY	21
3.1 Teoretické uchopení kategorie prostoru	21
3.1.1. Modality vztahů hudba-prostor	22
3.1.2 Hudba v čase i „mimo“ čas. Translace temporálních událostí do prostoru	25
3.1.4 O mezních druzích hudby	26
3.2 Technologické proměny kategorií času a prostoru ve 20. století	27
3.3 Varèse a jeho postavení v rámci dobových uměleckých směrů a hnutí	30
4. EDGARD VARÈSE – HUMANISTA A BRANCUSI SOUDOBÉ HUDBY	45
4.1 Rodina, vzdělání a vlivy formující jeho osobnost	45
4.2 USA – rozvinutí Busoniho tezí	51

4.3 Musica sive Ars scientia	53
4.4 Charles Ives a jeho vliv na Varèse? Nezodpovězená otázka... ..	55
4.5 Socialismus – čelem k masám	57
4.6 Osvobození zvuku v prostoru	60
4.7 Varèse a jeho koncepce formy	61
4.8 Edgard Varèse a elektrofonní nástroje	62
4.9 Varèse a film	66
 5. IANNIS XENAKIS	68
5.1 Dětství a mládí – Debussy, Bartók, Platón, Marx	69
5.2 Paříž – Poslouchejte a komponujte... ..	69
5.3 Základní body Xenakisovy estetiky	72
5.4 Xenakis a Varèse	80
5.5 Metastaseis (1953–54) – hudba naší doby	80
5.6 Ve stopách Poème électronique	85
 6. LE CORBUSIER – HUDBA A ARCHITEKTURA	91
6.1 Individuální estetika	93
6.2 Modulor	96
 7. POÈME ÉLECTRONIQUE	98
7.1 Složky Poème électronique	105
7.1.1 Xenakis: architektura pavilonu, Concret PH	105
7.1.2 Le Corbusier: vizuální složka (film, světla, objekty)	112
7.1.3 Varèse: hudba a zvuk v prostoru	114
7.2 Analýza Poème électronique	128
7.3 Walter Benjamin a reprodukovatelnost reprodukováného	139
7.4 Edgard Varèse a Poème électronique v dobovém českém tisku ..	142
 8. ZÁVĚRY, INTERPRETACE, HODNOCENÍ	144
8.1 Poème électronique z hlediska teorie umění a mediální teorie ..	144
8.2 Tekutá architektura	145
8.3 Elektronická hra	146
 9. SUMMARY	148

10. ZUSAMMENFASSUNG	149
11. SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY	150
12. PŘÍLOHY	157

1. Úvod

1.1 *Poème électronique* jako klíčová realizace koncepcí prostorové projekce hudby

Rok 1958 byl pro úvahy o kinetické či prostorové hudební kompozici obzvlášť příhodný. Edgard Varèse spolu s Iannisem Xenakisem a Le Corbusierem realizovali pro firmu Philips převratný multimediální environment *Poème électronique*. Ve stejném roce Karlheinz Stockhausen publikuje text *Musik im Raum* a podtrhuje její teoretická východiska praktickými aplikacemi jak v instrumentální, tak v elektroakustické tvorbě.

Důvodem existence této knihy je jedno z prvních komplexních multimediálních děl využívající řízený pohyb vizuálního a akustického materiálu v prostoru, které během Světové výstavy v Bruselu v roce 1958 zhlédly statisíce návštěvníků.

Kořeny této knihy musíme hledat v letech 2002–2003, kdy jsem se díky studijnímu pobytu na Albert-Ludwigs-Universität ve Freiburgu seznámil s fenoménem prostorové hudby, respektive vztahu hudby (zvukového umění) a prostoru v díle Karlheinze Stockhausena. Tato publikace rozvíjí téma prostorových kompozic po diachronní ose směrem hlouběji do historie. Ukazuje na podmínky (estetické, filozofické a obecně teoretické), ve kterých vyklíčily Varèseho ideje zvukového umění v prostoru.

Tato práce si klade hned několik cílů. Zprv by se měla stát v českém prostředí nejúplnějším pojednáním o přelomovém díle v historii elektroakustické hudby a multimédií. Má tedy potenciální informační hodnotu pro všechny, kteří se budou chtít zabývat historií těchto uměleckých druhů. Do prostředí české hudební vědy vnáší problematiku multimédií, která se v současnosti jeví jako jedna z důležitých modalit existence hudby. Dále práce přináší faktografický a biografický materiál týkající se tří velkých osobností umění 20. století: Le Corbusiera, Iannise Xenakise a Edgarda Varèse, z průniku jejichž tvůrčích estetik *Poème électronique* vzešla. Podstatou předkládané práce je rekonstrukce historického a estetického kontextu vzniku díla, možné paralely, vlivy a důsledky pro další vývoj myšlení v oblasti elektroakustické hudby a multimédií.

1.2 Komentář k dostupným pramenům a bibliografii

Centra shromažďující pramenný materiál k dané problematice jsou rozeseta po celém světě a zahrnují jak instituce, tak jednotlivce. Mezi nejdůležitější

patří Getty Research Center v Los Angeles, Philips Company Archives v Eindhoven, Institut voor Sonologie na Královské konzervatoři v Haagu a Paul Sacher Stiftung v Basileji. Jednotlivci, vlastníci skic a fragmentů pozůstatosti a autoři varěsovských monografií jsou především profesor University of Columbia Chou-Wen Chung, Kanadan Fernand Ouellette – autor zřejmě nejstarší monografie o skladateli, Odile Vivier, Louise Varèse, Helga de la Motte-Haber, Olivia Matis ad. V posledních zhruba patnácti až dvaceti letech lze registrovat zvýšený zájem o tvorbu Edgarda Varèse: mezi první patřila v evropském prostoru práce Helgy de la Motte-Haber: *Die Musik von Edgard Varèse: Studien zu seinen nach 1918 entstandenen Werken*. Hofheim/Ts.: Wolke Verlag, 1993. O tři roky později následovala disertační práce Roberty Lukes na Harvardské univerzitě: *Edgard Varèse: Poème électronique*. Velmi důležitý příspěvek do rozvíjející se diskuze přidal také Marc Treib svým *Space Calculated in Seconds: The Philips Pavilion, Le Corbusier, Edgard Varèse*, který vydal Princeton University Press, New Jersey, 1996. Nejnovějším a zároveň asi nejúplnějším zdrojem informací, faksimilí pramenů a klíčových dokumentů, fotografií a partitur skladatele je mohutná monografie sestavená díky péči Paul Sacher Stiftung v Basileji a kolektivu autorů (z velké části již zmíněných výše), nazvaná *Edgard Varèse: Komponist, Klangforscher, Visionär*. Mainz: Schott, 2006.

Stav literatury reflektující tvorbu E. Varèse se zaměřením na *Poème électronique* v českém prostředí je v podstatě žalostný. Spíše než o literatuře bychom mohli hovořit o dílčích zmínkách v rámci přehledových prací k dějinám hudby, případně o několika příležitostně vzniklých studiích a publicistických statích. Mezi ně patří především studie Jindry Bártové týkající se Varěseho pražské dirigentské epizody v čele České filharmonie v r. 1914. Výjimečnou osobností je v tomto ohledu skladatel a muzikolog Vít Zouhar, který působil jako člen mezinárodního týmu zabývajícího se rekonstrukcí Varěsovy *Poème électronique*. Studie, jejichž je spoluautorem, patří mezi práce citované na mezinárodní úrovni.

O málo lepší je situace literatury a textů týkajících se tvorby a myšlení Iannis Xenakise a Le Corbusiera. Ačkoliv zájem o Xenakise se v poslední době tu a tam vynořuje v podobě dílčích studií (J. Raclavský, P. Bakla ad.), o soustavné recepci skladatele a jeho díla tu jistě hovořit nelze. Le Corbusier je u nás vnímán především jako průkopník architektonického funkcionalismu, purismu a „betonového brutalismu“. Z hlediska logiky lokálních souvislostí se v Brně Le Corbusierovou estetikou zabýval např. Mirko Novák: *Le Corbusierova prostorová esthetika. Příspěvek k rozboru nového tvárného citění*. Rozpravy České akademie věd a umění, č. 75, 1929.¹

Z výše uvedených důvodů je text knihy založen téměř výhradně na diskurzu vedeném v cizojazyčné literatuře, především americké, francouzské

1 Meziválečná funkcionalistická architektura patří mezi charakteristické rysy brněnského urbanismu.

a německé. V některých případech mají tyto práce pramennou povahu (to platí zejména pro varèseovskou monografii, Xenakisovy práce *Musique de l'Architecture*, *Formalized music* ad.), v jiných případech pracujeme s více či méně syntetickými pracemi výše zmíněných i dalších autorů.

Zvláštní kapitolu tvoří audiovizuální zdroje, které jsou snadno dostupné v elektronických verzích. Konkrétně máme přístup k filmové verzi *Poème électronique*, počítačovým simulacím nebo virtuální rekonstrukci vnitřního prostředí pavilonu Philips (projekt VEP – Virtual Electronic Poem). Tyto zdroje informací by měly doplnit ucelený pohled na fenomén *Poème électronique* garantovaný tradičními metodami historického výzkumu. Pokud platí, že historie je konstrukt své budoucnosti, nyní nadchází ten správný čas pro její konstrukci.

Účelem existence této práce je také doplnění další části do mozaiky našeho poznání euro-americké mediální tvorby v problematickém období 50. let 20. století, značně narušeného dobovými kulturně-politickými podmínkami, jejichž konsekvence de facto zakoušíme do dnešních dnů, kdy se následky čtyřicetileté vynucené ztráty paměti a orientace snažíme ze všech sil napravit. V tomto rozsahu je předkládaná práce zatím bohužel jen ojedinělým počinem interpretujícím přelomové dílo v oblasti světové multimediální tvorby. Ačkoliv je tato práce primárně zaměřena na analýzu zvukových složek multimediálního projektu *Poème électronique*, její nedílnou součástí jsou také okolnosti, fakta a jejich interpretace, týkající se konceptuální, vizuální a architektonické složky díla.

Předkládanou publikaci je nutné vnímat jako *work in progress*. Odráží stav dobových trendů, možností výzkumu a aktuální pozici autora. Konzervuje stav poznatků své doby a prostoru. Dáváme proto přednost Ecovu pojetí textu, který má být spíše „nástrojem“ stimulujícím myšlení než hotovým (a tedy mrtvým) produktem. Nejvýstižněji tuto metodu popisuje Carl Dahlhaus, který esejistickou (otevřenou) formu uvažování označil za jistou naději pro hudební historiografii:

„Bylo by tudíž na čase rehabilitovat esej jako modus vědecké konstrukce a sdělení. Jako otevřená forma, v níž jsou uvažovány různé možnosti souvislosti a uváděny do prozatímní rovnováhy, představuje jako typ historiografie přesný pandán historického bádání, jehož dílčí studie se nespokojují pouhým hromaděním fakt, nýbrž se probouívají k náznaku historiografických vývojových cest, jimiž lze pokračovat.“²

2 DAHLHAUS, Carl. Dějiny hudby jako dějiny lidské kultury? *Opus musicum*, 1980, roč. 12, č. 1, s. 5.

2. Metodologické meditace

2.1 Báseň vytvořená z hluků a tónů

Pozice *Poème électronique*, kolektivního díla vytvořeného Edgardem Varèsem, Iannisem Xenakisem a Le Corbusierem, se zdá být v průběhu 20. a 21. století stále důležitější, což je spojeno se skutečností, že se zvolna mění ne dílo samé, ale jeho postavení v diskurzu mediálního umění.

Poème électronique vznikala v letech 1956–58 a determinovala celou oblast umění. Le Corbusier, slavný architekt švýcarského původu, byl vyzván Louisem Kallfem, uměleckým ředitelem společnosti Philips v Eindhovenu, k vytvoření projektu pavilonu pro firemní prezentaci na Světové výstavě EXPO 1958 v Bruselu. Jeho původní myšlenkou bylo vytvořit „nádobu“, která bude obsahovat zvuk, světlo, obraz a pohyb, zkrátka *Elektronickou báseň*. Při hledání názvu projektu, který přesahuje ustálené druhy umění, mohl být Le Corbusier ovlivněn dílem Pierra Schaeffera a Pierra Henryho. Kolektivní kompozici konkrétní hudby s názvem *Symphonie pour un homme seul* (Symfonie pro osamělého člověka; 1949–50) autoři označili za báseň vytvořenou z hluků a tónů, zrozenou v rozhlasovém vysílání.³

Označení *Poème électronique* v této knize funguje ve dvou rovinách:

V užším smyslu označuje samotnou elektroakustickou kompozici Edgarda Varèse, která zazněla v pavilonu Philips na Světové výstavě v Bruselu v roce 1958.

V širším smyslu, který spíše odpovídá záměru této práce, slouží jako zastřešující označení pro soubor uměleckých děl, konceptů a vyjádření, která s pavilonem Philips souvisejí. Jedná se o již zmíněnou kompozici Edgarda Varèse, dále elektroakustickou kompozici Iannise Xenakise *Concret PH*, která zaznívala v přestávkách mezi jednotlivými produkcemi *Poème électronique*, a konečně kompozici Iannise Xenakise *Metastaseis*. Geometrický plán její partitury Xenakis aplikoval na architektonický návrh pavilonu Philips a vytvořil tak doslova zhmotněné trojrozměrné hudební dílo, které posloužilo jako nádoba pro další umělecká díla. Nesmíme zapomenout na obrazové projekce (označit je za film by bylo správné jen zčásti) a prostorové objekty zavěšené v prostoru pavilonu, které navrhnul a realizoval Le Corbusier.

3 SCHAEFFER, Pierre. *Symphonie pour un homme seul* [online]. [cit. 7. 7. 2008]. Dostupné z: <http://www.bejart.ch/fr/argus/symphonie_homme_seul.php>.

Klíčem k projektu, který představuje paradigmatické umělecké dílo 20. století, jsou univerzální kompetence jeho autorů: Varèse jako skladatele a znalce přírodních věd, Xenakise jako skladatele a architekta a Le Corbusiera jako architekta, výtvarníka a znalce hudby.

2.2 Na křižovatce médií. Interdisciplinarita

Interdisciplinární přístup se snaží překonat omezení specializace na úzké oblasti vědění a snaží se hledat transversální vztahy mezi jednotlivými druhy umění. A to i za cenu, že autor bude v některých oblastech považován za diletanta. Pierre Schaeffer, který tento pojem ve svém kanonickém teoretickém díle *Traité des objets musicaux* prosazuje, připouští, že

*„un projet interdisciplinaire est toujours ambitieux, en raison des compétences qu’il cherche à grouper. Ou bien il faut qu’un seul chercheur les assume toutes, et il sait d’avance qu’il ne sera en chacune qu’un amateur [...] ou bien il faut qu’il les réunisse autour de lui, ce qui est théoriquement possible, mais pratiquement acrobatique.“*⁴

Přesto je nutné toto riziko podstoupit a zkoumat vyšší hierarchické struktury, které jsou společné více druhům umění. Iannis Xenakis v této souvislosti snil o „obecné morfologii“ jako interdisciplinární teorii, nebo lépe řečeno metateorii forem abstrahovaných z jednotlivých druhů umění a zároveň všem společných. Tento nový způsob chápání tvůrčího myšlení v intencích syntézy základních principů umění měl být základem nového „metaumění“.

Základním přístupem ke zkoumání je historiografická metoda. Je nutné, aby fakta a události směřující k projektu *Poème électronique* byly zasazeny do pevného časového horizontu.

Neméně důležité je sledování individuálních vývojových linií samotných umělců (I. Xenakise, E. Varèse, Le Corbusiera), které se sbíhají v průsečíku vzájemné spolupráce. Další klíčový soubor metod vychází z estetiky. *Poème électronique* by měla být chápána jako „Gesamtkunstwerk“ forem uměleckého vyjádření, resp. médií. To znamená, že musíme nezbytně zkoumat interakce mezi jednotlivými formami uměleckého vyjádření: obrazem, světlem, zvukem, pohybem, architekturou atd.

To přináší nutnost dalších drobnějších a detailnějších operací: sémantického rozboru filmu, analýzy zvukových struktur, jejich notace a způsobů technologické realizace. Jako nejzajímavější a nejslibnější část výzkumu se

4 SCHAEFFER, Pierre. *Traité des objets musicaux*. Paris: Seuil, 1966, s. 640. Cit. dle CHION, Michel. *Guide des objets sonores*. Paris: Buchet/Chastel et INA.GRM, 1983, s. 89.

jeví oblast analogií, vzájemných vlivů a interakcí mezi jednotlivými prvky superstruktury multimediálního díla.

V souvislosti s výše naznačenými metodologiemi se vynořují následující otázky a myšlenky: Jak pojem prostoru souvisí s hudbou a architekturou, která je v tomto případě trojrozměrnou projekcí hudebních struktur obsahující další podřazené pohybující se hudební (nebo zvukové) struktury? Nebo: zda a za jakých podmínek se architektonická forma může stát formou hudební? Je možné chápat prostor jako formu umění odvíjejícího se primárně v čase? V této souvislosti si uvědomujeme, že zde chybí řádný konceptuální systém nutný k popisu takového díla. Je velmi důležité hledat přesné pojmy, které by byly schopny obsáhnout všechny aspekty problému.

Jak jsme uvedli na začátku této kapitoly, to, co se mění, není dílo samotné, ale celý systém konceptů a celkový diskurz. Teprve v posledních několika desetiletích či dokonce letech jsme získali pojmy a nástroje, pomocí kterých lze popsat a uchopit jevy z oblasti interdisciplinárního jevů. Stručně řečeno, oblast interdisciplinárního výzkumu zahrnuje celý komplex různých přístupů, od vědeckých po filosofické, a metodologií rozprostírajících se od sociálních věd k vědám přírodním.

2.3 Filozofický přístup

2.3.1 *Existencialismus – zaostřeno na člověka*

Zdá se být nepatřičné hovořit v kontextu *Poème électronique* o filozofii. Nicméně jsou to právě estetické, ale i obecně filozofické otázky, které otevírají hlubší možnosti porozumění zmíněnému dílu v jeho vrstevnatosti a kontextech.

Jedním z hlavních předmětů zájmu dobové filozofie se stává postavení člověka v rámci masové společnosti. Tento problém se snaží řešit filozofie existence (existencialismus), který byl jistou reakcí na socialismus (ať levicový či pravicový) a marxismus. Varèse sám byl plně zaměstnán myšlenkou sjednocení lidských mas prostřednictvím své hudby. Jeho koncept rozsáhlé skladby s názvem *Espace* (Prostor) sahá do roku 1929. Jako motto kompozice Varèse dokonce koncipoval jakýsi vlastní manifest humanismu.

Skladatelova idea spočívala v simultánním provedení díla v mezinárodním prostoru propojeném rádiovými vlnami (satelity, které později využili umělci jako Nam June Paik, Tan Dun a další, byly zatím vzdálenou budoucností). Toto dílo vzniklé v průběhu Varèseho vnitřní krize zůstalo nedokončené, nicméně hudebně-prostorová koncepce zůstávala v jeho mysli i během druhé světové války. Další možností provést tento záměr byla *Poème électronique*.

Otázkou, která si vyžaduje zvláštní pozornost, je postavení člověka, lidské bytosti, individua uprostřed 20. století. Druhá otázka, která musí zaznít,

je, jak velký prostor ještě zůstává pro člověka obklopeného technologiemi. Existuje ještě nějaké místo pro jeho život, práci a jeho umění?

„Ever since Man was created he has been up against sorrow and distress. Torn between the great unattainable ideal and the many small humdrum worries, he endeavoured, with difficulty, to keep his balance. Slowly did he evolve, through hundreds and hundreds of centuries.

Towering above the turbulent sea of humanity, rare geniuses of art and science have always shone, fostered and inspired by the more tardily evolving masses below them. Geniuses of our time, like so many before them seized by the march of progress of Mankind, and fired by a masterly spark of one of the greatest among them – Le Corbusier – have created the complete work of art: the electronic poem.

The synthesis of art and the latest achievements of science and technology confronts you with the genesis of the earth and the creatures that populate her. It contrasts the playing child with suffering Man, the imminent forces of destruction with the constructive powers of the inspired human mind.”⁵

Jak je patrné, ve hře je také pojem pokroku. Skutečně, bylo by užitečné a zajímavé sledovat linii osvícenského konceptu lidského „pokroku“ do konce 20. století. V 50. letech je možné stále silně cítit technologický optimismus, který se stal později terčem kritiky a nakonec byl postmoderní filozofií radikálně přehodnocen.

2.3.2 Umění porozumění jako metoda porozumění umění

Při pokusu o interpretaci fenoménu *Poème électronique* jako komplexního uměleckého díla by použití metod kvantitativního výzkumu bylo neúčelné. V oblasti kvalitativního výzkumu se jako adekvátní řešení nabízí hermeneutický přístup. Hermeneutiku zde budeme chápat jako metodu (případně soubor dílčích metod) sloužící k výkladu a interpretaci sémioticky chápaného „textu“. Ačkoliv bývá někdy hermeneutika spojována s výkladem biblických textů, lze její principy vysledovat např. u Aristotela ve spise *O vyjadřování*.⁶ V 18. a 19. století Fridrich D. E. Schleiermacher (1768–1834) hermeneutiku chápal jako metodu, nebo umění porozumění. Ve stejné linii byl hlavním protagonistou hermeneutiky Wilhelm Dilthey (1833–1911). Hermeneutika se pro něj stala hlavním nástrojem humanitních věd (*Geisteswissenschaften*), které chápal v přísném protikladu k přírodním vědám. Pro Diltheye je hermeneutika také způsob porozumění (*verstehen* × *erklären*). Porozumění je důležité

5 Programový text k expozici Pavilonu Philips, Expo 1958, Philips [online]. Dostupné z: <www.alice-eindhoven.nl>.

6 Srov. heslo Hermeneutika, In FUKAČ, Jiří – VYSLOUŽIL, Jiří. *Slovník české hudební kultury*. Praha: Editio Supraphon, 1997.